

Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik (MHTT) Projesi

History and Historiography in Civilisation Basins (MHTT) Project

Abdulkadir Macit

*Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
abdulkadir.macit@kocaeli.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5446-1924

Macit, Abdulkadir. "Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik (MHTT) Projesi". İnşa 2 (Nisan/April 2024): sayfa/pp. 140–164

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.11118506>

Giriş

İnsanlığın tarihsel birikiminin kaynağını teşkil eden maddi ve manevî unsurlar dünya ve medeniyetler tarihi yazımı bakımından ilmi bir yetkinlikle ele alınmalıdır. Bu bakımdan çağdaş dönemde ana medeniyet havzalarında tarih ilmindeki gelişmeleri, derinleşmeleri, dönüşümleri, genişlemeleri veya farklılaşmaları idrak etmek, tarihin metafizik anlamını merkeze alarak modern değişme ve gelişmeler ışığında postmodern tarih yazımını ve tarihin geleceğini derinlikli bir şekilde tetkik etmek gerekir. Zira çağdaş dönem, geçmişin birikiminden bağımsız anlaşılabilir ve şayet geleceğe yönelik yeni bir inşa süreci işletilmek isteniyorsa geçmişin birikimi ortaya serilmeden bu gerçekleştirilemez. Diğer bir ifadeyle kadim medeniyet havzalarındaki milletlerin şimdiki durumlarının anlaşılması için yakın geçmişlerinin yanı sıra tarihsel köklerine de yönelmek gerekmektedir. Bunun Batı merkezli tarih teorilerinin bakış açısıyla açıklanamayacağı izahından varestedir. İşte İlmî Etüdler Derneği (İLEM) Tarih Çalışmaları Merkezi bünyesinde yürütülen “Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik (MHTT)”¹ projesinin başlatılma sebeplerinden birisi budur.

Bu sebebe dayalı olarak ilk olarak yoklanması gereken unsurlar tabiatıyla İslâm tarihyazıcılığının Daralma, Dönüşüm ve Çeşitlenme (Modern) Dönemi'nde (19-20. asırlar) karşı karşıya kaldığı durumdur. Şöyle ki, modern düşüncenin ana akım tarih yaklaşımı hümanist, rasyonalist, sekülerist ve ilerlemeci düşünce zemininde bütünü buharlaştırıcı, parçaları büyütücü, Avrupa kıtasını merkezileştirici ve Avrupa toplumlarını seçkinleştirici ve üstün olma duygusu yükleyici hususiyetleri ile tebarüz etmiştir. Bu hususiyetler gereğince tarihyazımı yeni-insan merkezli, Avrupamerkezci, yaratıcının ve nübüvvetin fonksiyonunun olmadığı, sadece dünya merkezli, seçilenlerin tarihi olarak yazılmıştır. Bu yazımın doğal sonucu olarak Avrupa dışındaki toplumlar tarihin dışına itilmiş ve tarihyazımında etkisiz bir unsur haline getirilmiştir. Bu toplumların yazısız kaynakları tarih için veri kabul edilmediği gibi yazılı kaynakları da tarihyazımında görmezden gelinerek onlara kurgulanmış yeni tarihyazımında istenildiği oranda rol verilmiştir. Hiç şüphe yoktur ki İslâm tarihyazıcılığı da bu kurgunun muhataplarından birisi olmuştur. Batılı yeni tarihyazımında İslâm tarihyazıcılığının yeri olmadığı gibi etkisinden de bahsetmek muhal bir hal almıştır. Özellikle son iki yüzyılda siyasî, iktisadî ve

¹ İlmî Etüdler Derneği (İLEM), “Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik Projesi (MHTT)” (Erişim 25 Şubat 2024).

ilmî bağımsızlık kaybı yaşayan ve tarihsel süreçte aktör olma vasfını sürdüremeyen Müslüman toplumlar için Batılı kurgunun etkisi düşünüldüğünden daha fazla olmuştur. Bu etki Müslüman toplumları sadece son iki asırda değil sanki tüm tarihleri boyunca bağımsız olmadıkları ve insanlık tarihyazımına etkilerinin olmadığı şeklinde daha ileri bir noktaya taşımıştır. Bu durum Müslüman toplumlarda yenilmişlik psikolojisini ve insanlık tarihyazımına ne içinde buldukları döneme ne de gelecek asırlara katkı sunabilecekleri gibi bir bakış açısını da beraberinde getirmiştir. Bu problemin aşılması hem diğer toplumlarda hem de Müslümanlarda tarihyazım süreçlerinin yakın tarihlerinden değil de uzak tarihlerinden itibaren bütünlüklü değerlendirildiğinde aşılabilir. Bu yüzden İslâm tarihyazıcılığının Teşekkül (Erken) Dönemi (7-10. asırlar) olarak nitelendirdiğimiz ilk üç asırlık döneme dikkatlerimizi çevirdiğimizde Müslümanlar tarihyazımına; eksen ve aktörlerin netleştirilmesi, isnad sistemi ile bilginin muhafazasının gerçekleştirilmesi, takvimin yeniden düzenlenmesi, evrensellik ve devamlılık ilkesi ile hareket edilmesi ve özellikle genel, hususi ve şehir&bölge tarihleri olarak üç ana kategori etrafında tarih yazım türlerinin genişletilmesi gibi çok önemli katkılar sunmuşlar ve dünya tarihinde tarihyazımına çağ atlatmışlardır. Sonraki yedi asırlık Gelişim (Orta Zamanlar) Dönemi'nde (10-18. asırlar) de muhtelif havzalar ve hânedanlar üzerinden bu katkı derinleştirilerek ve çeşitlendirilerek sürdürülmüştür.

İnsanlık bu havzalar arasında yer alan Hicaz'dan Bilâd-ı Şam'a, Irâk-ı Acem'den Horasan'a, Mağrib'den Endülüs'e, Sind'den Hind'e, Mâverâünnehir'den Türkistan'a, Anadolu'dan Rumeli'ye tarih içerisinde muhtelif medeniyetler kurmuştur. Bu havzalar üzerinde hüküm süren pek çok hânedanlık gerek kendisinin gerek havzanın gerekse de insanlık tarihinin yazımına farklı yönlerden önemli katkılar sunmuştur. Bu çabalar çerçevesinde ortaya çıkan kaynaklar dönem üzerine çalışan araştırmacılar tarafından bilinmekle birlikte bu havzalara dair çalışma yapmak isteyen ilim insanları tarafından, özellikle alana yeni giren genç tarihçiler ve araştırmacılar için bütünlüklü ve etraflı bir şekilde bilinmemektedir. Bu endişeleri dikkate alan MHTT Projesi'nin odağında tarihçiler ve tarih kaynakları bulunmaktadır. Zira kaynak konusu tarih disiplininin asli unsurlarından birisidir. Dolayısıyla bu projenin temel hedefini üç husus oluşturmaktadır.

İlk olarak ana medeniyet havzalarında kaleme alınan tarih kaynaklarının kendi dönemi ve sonrası için nasıl bir konum teşkil ettiğinin tartışılmasının yanı sıra metodolojik hususiyetleri ile tanıtılması ve geçmişinden günümüze

havzada biriken tarih kaynaklarının ve onları oluşturan tarihçilerin bütünlüklü bir şekilde değerlendirilmesi hedeflenmektedir. İkinci olarak ele alınan havzalarda tarih yazıcılığının ne tür süreçlerden geçerek şekillendiğini ortaya çıkarma gayesi bulunmaktadır. Mezkûr hedefler doğrultusunda İran, Mısır, Balkan, Hint Alt Kitası, Mâverâünnehir, Türkistan, Harizm, Mağrib, Endülüs, Sind ve Anadolu havzalarına proje kapsamında yer verilmektedir. Bu sayede özellikle İslâm medeniyet havzalarının tarih hafızasının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmaktadır. Üçüncü olarak çağdaş dönem, geçmişin birikiminden bağımsız anlaşılabilir ve şayet geleceğe yönelik yeni bir inşa süreci işletilmek isteniyorsa geçmişin birikimi ortaya serilmeden bu gerçekleştirilemez. Bu saiktan yola çıkarak çağdaş dönemde ana medeniyet havzalarında tarih ilmindeki gelişmeleri, derinleşmeleri, dönüşümleri, genişlemeleri veya farklılaşmaları idrak etmek, tarihin anlamını merkeze alarak modern değişme ve gelişmeler ışığında tarih yazımını ve tarihin geleceğini derinlikli bir şekilde tetkik etmek hedeflenmektedir.

Fark edileceği üzere bu proje ile temelde İslâm medeniyet havzalarında kaleme alınan tarih kaynaklarının teknik hususiyetleri ile tanıtılması, geçmişinden günümüze bu havzada biriken tarih kaynaklarının bütünlüklü bir şekilde gösterilmesi ve ele alınan havzada şekillenen tarihyazıcılığının serencamının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda Abdulkadir Macit, Halil İbrahim Erol ve Selahattin Polatoğlu yürütücülüğünde 2020 yılında Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik I: İran, Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik II: Mısır, 2021'de Memlûk Entelektüel Tarihi çalışmaları gerçekleştirilmiş, 2022 yılında Uluslararası Balkan Sempozyumu: Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik III ve 2023'te Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik IV: Hint Alt Kitası çalışmaları düzenlenmiştir. Bu projenin ilk kitapları *İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Hint Alt Kitası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı*, *Memlûk Entelektüel Tarihinin Giriş I: Literatür Değerlendirmesi ve Mısır'da Tarihyazımı*: Fransız İşgalinden Mehmed Ali Paşa Dönemine adıyla yayımlanmıştır.

Proje kapsamında ortaya çıkan eserlerin iki odağı olduğunu ifade edebiliriz. Birincisi tarihçiler ve tarih kaynaklarıdır. Zira kaynak konusu tarih disiplininin asli unsurlarından birisidir. Tarihçiler erişebildikleri kaynaklar nispetince geçmişe dayalı bilgiyi ele almış, bu sayede hem meslektaşlarının hem de diğer insanların yani kamuoyunun hizmetine sunmuşlardır. Bu kitaplar, ülkemizde

İslâm medeniyet havzalarının muhtelif dönemleri ve hânedanlıkları üzerinde çalışmalar yapan tarihçilerin, hangi kaynakları kullandıklarını ve bu kaynakları kullanarak havzaya ve geçirdiği döneme dair ne gibi bilgilere ulaştıklarını gün yüzüne çıkarmaktadır. Bu sayede İslâm medeniyet havzalarına dair en önemli konulardan birisi olan kaynak konusu detaylı bir şekilde tartışma zemini bulmuştur. Kitapların diğer odağı ise İslâm medeniyet havzalarındaki tarihyazımıdır. Bu bağlamda bu kitaplarda İslâm tarihyazıcılığının doğuşu ve gelişimi, havzalarda özellikle 20. yüzyıl itibarıyla ulus devletinin ve milliyetçiliğin inşasında tarihin kullanımı, tarihe yaklaşımlar, güncel tarih yazım yaklaşımları ve tartışmaları gibi konular bütünlüklü bir şekilde ele alınmaktadır.

Bahusus proje kapsamında ortaya çıkan eserlerin bazı istatistikî bilgilerini paylaşmakta fayda vardır. Bu serinin ilk kitabı olan İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Serhan Afacan, Şefaatin Deniz ve Abdulkadir Macit editörlüğünde yayınlanmıştır. İran havzasına dair kitapta bazı tekrarlarla birlikte 18 konu başlığında yaklaşık 449 kadar eserin ve müellifin tanıtımı bulunmaktadır. Projenin ikinci kitabı Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı ise Halil İbrahim Erol, Büşra Sıdika Kaya ve Abdulkadir Macit editörlüğünde 2021 yılı içerisinde yayımlanmıştır. Mısır havzasına dair kitapta bazı tekrarlarla birlikte 13 konu başlığı altında yaklaşık 397 eserin ve müellifin tanıtımı bulunmaktadır. Projenin Mısır havzası kapsamında Halil İbrahim Erol'un doktora tezinin gözden geçirilmiş hali Mısır'da Tarihyazımı: Fransız İşgalinden Kavalalı Mehmed Ali Paşa Dönemine (2021) başlığıyla yayınlanmıştır. Yine Büşra Sıdika Kaya tarafından yürütülen atölye çalışmasının bir ürünü olan Memlûk Entelektüel Tarihine Giriş I: Literatür Değerlendirmesi (2023) kitabında da 12 başlık altında Memlûk dönemi alimlerine değinilmekte, Memlûk tarihçileri ile ilgili literatür değerlendirilmektedir. Projenin üçüncü kitabı Balkanlarda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Mehmet Hacısalihoğlu, Levent Kayapınar, Abdulkadir Macit ve Mustafa Hamdi Sayar editörlüğünde 2024 yılında yayımlanmıştır. Balkanlar'da 17 konu başlığında yaklaşık 600 eserin ve müellifin tanıtımı bulunmaktadır. Projenin dördüncü kitabı Hint Alt Kıtasında Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Abdulkadir Macit, Şefaatin Deniz ve Hasan Asadi editörlüğünde 2024 yılında yayımlanmıştır. Hint Alt Kıtasında 19 konu başlığında yaklaşık 600 eserin ve müellifin tanıtımı bulunmaktadır.

Proje kapsamında halihazırda Mâverâünnehir, Endülüs-Mağrib, Bilâd-ı Şam, Fırat-Dicle, Arabistan ve Anadolu (Diyâr-ı Rûm) havzaları devam etmektedir. Bu havzalardan Mâverâünnehir'de yaklaşık 20 konu başlığında yine yaklaşık 500; Mağrib'de yaklaşık 10 ve Endülüs'te 9 konu olacak şekilde toplamda 19

başlık altında yaklaşık 400; Arabistan'da yaklaşık 24 konu başlığında yaklaşık 400; Bilâd-ı Şam'da yaklaşık 26 konu başlığında yaklaşık 500; Fırat-Dicle yaklaşık 14 konu başlığında yaklaşık 500 eserin ve müellifin tanıtımı yapılması planlanmaktadır. Netice itibariyle İslâm dünyasının Hint Alt Kıtası'ndan Balkanlara, Mâverâünnehir'den Mağrib ve Endülüs'e, Bilâd-ı Şam'dan Irak ve İran'a, Arabistan'dan Anadolu'ya tüm havzalarındaki tarihçilik ve tarihyazımı birikimi diğer bir ifadeyle Müslümanlarda tarihyazıcılığının tarihi bütünlüklü bir şekilde gün yüzüne çıkarılmış olacaktır.

İran'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Kitabı

Bu kitabın temel amacı fethinden günümüze kadar hânedanları takip ederek "İran havzası"na yönelik öne çıkan tarihi kaynakları ve tarihçileri irdeleyerek "tarihi kaynaklar" açısından İran havzasının bütünlüklü bir resmini ortaya çıkarmaktır. Bu kitap bölgeye yönelik araştırma yapacak araştırmacılara "tarihi kaynaklar" a kolayca ulaşmayı sağlayarak; dönemler arasında tarihi kaynakların, dinamiklerin, perspektiflerin, izleklerin, tarihçilerin ortaklaşan ve farklılaşan temel yapılarının daha kolay açıklanması, irtibatlandırılması, neden-sonuç ilişkisinin kurulması fırsatını sunacaktır. Kitap; Tavâifu'l-Mülûk, Sâmânîler, Gazneliler, Selçuklular, Harezmsahlar, İlhanlılar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Safevîler, Afşarlar, Zendler, Kaçarlar ve Pehlevîler, ulus devlet süreci, 20. ve 21. yüzyıl dönemlerini içerecektir. Çalışmada "İran havzası" kavramının modern döneme ait olması metodolojik sorunlarla karşı karşıya kalınmasını ortaya çıkarsa da "İran havzası"nın sınırlarının dönemler boyunca değişiklik arz edeceği dikkatlerden kaçırılmamalıdır. Ayrıca "İran havzası"na yönelik kaynakların iç ve dış kaynaklar (Osmanlı, Özbekler ve Babürlüler gibi) olarak ikiye ayrılması mümkündür. Burada yoğunluklu olarak mevcut dönemin iç kaynakları merkeze alınmıştır.

Bu kitap, İran'da İslâm fetihlerinden Pehlevî Dönemi'ne kadar olan süreçte tarihyazımı ve kaynaklarını inceleyen ve büyük oranda Türkiye'den ve İran'dan tarihçilerin kaleme aldığı çalışmalardan oluşuyor. Bu durum, eldeki eseri bibliyografik bir çalışma hâline getiriyor. Ancak çalışmada konunun ele alınan bir boyutu daha var. Metinlerin önemli bir bölümü, incelenen döneme ilişkin mevcut tarih kaynaklarını analiz ediyor olsa da kitapta konuya tarihyazımı açısından yaklaşan birçok metin bulunduğu gibi bazı metinler hem kaynaklara hem de metodolojik değerlendirmelere yer veriyor. Asırlar boyunca İran'ın tümünde yahut belirli bölgelerinde hâkim olan çeşitli devletleri ve hânedanları kapsayan bu çalışmanın özellikle İran tarihiyle meşgul uzmanlar

ve lisansüstü talebeleri için yararlı olacağını umuyoruz. Ele alınan kaynaklardan çalışmalarında istifade etmiş isimlerin bu kaynaklara dair kaleme aldığı değerlendirmeler, İran tarihini bu bağlamda bütün olarak görmek yahut alana giriş yapmak isteyenler için yol gösterici olacaktır. Ancak böylesi uzun bir dönemi ve bu kadar çok kaynağı incelemenin belirli zorluklarının olduğu da aşikâr. Bu zorluklar arasında coğrafi sınırlandırma ve kaynak sayısının çokluğunun üzerinde özellikle durmak gerekir.

Coğrafi sınırlandırma meselesi esasında İran'dan ne anlamak gerektiğiyle irtibatlı bir konu. *The Cambridge History of Iran* serisinin birinci cildine editörlük yapan *The Middle East: A Physical, Social and Regional Geography*² adlı eserin sahibi W. B. Fisher, İran'ı bu kadar uzun bir tarihsel süreç bağlamında çerçevelenmenin zorluklarını çok öz bir şekilde şöyle özetler: “Eksik şekilde İran olarak bilinen böylesi büyük ve izole bir coğrafyayı ele alırken lokasyonu ya da nüfus dağılımını belirlemek için elde bir atlas ya da atlas indeksi bulundurmanın son derece büyük bir rahatlık sağlayacağını ummak son derece normal bir beklentidir.”³ Günümüzde, 1.531.595 km² yüz ölçümüne ve güncel verilere göre 82 milyon civarında bir nüfusa sahip olan ve güneydoğudan başlayarak Pakistan, Afganistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye ve Irak ile toplam 5,894 km'lik bir kara sınırı paylaşan İran, Batı Asya'nın önemli devletlerinden biridir. Kuzeyde Hazar Denizi güneyde ise Basra Körfezi'ne sınırı olan ve güneybatısında Zagros Dağları kuzeyinde ise Elburz Dağları bulunan İran Platosu oldukça dağlık ve sınırları içinde Deşt-i Kevir ve Detş-i Lut Çöllerinin de bulunduğu çetin coğrafyaya sahip bir ülkedir. Bu coğrafyanın klasik ve modern dönemlerde İran tarihine etkileri büyük olmuştur. Bu tarihin de coğrafyamıza ve dünyaya derin etkileri olmuştur. Tarih boyunca sınırları hemen yer yerde değişimler gösteren İran, mevcut sınırlarına büyük oranda 19. yüzyılda Ruslarla yapılan savaşlar özellikle de 1828 Türkmençayı Antlaşması sonucunda ulaştı. 20. yüzyılda Türkiye sınırında ve Basra Körfezi'nde meydana gelen sınır değişiklikleri, Ruslara kaybedilen geniş Kafkasya topraklarına nispetle bu açıdan önemsizdir. Uzun tarihi boyunca İran Platosu'nda hüküm süren bazı devletler dönem dönem doğuda Mâverâünnehir'den kuzeyde Hazar Denizi'ne ve batıda Anadolu içlerinden güneyde Kızıl Deniz'e kadar uzanan alanda hüküm

² William Bayne Fisher, *The Middle East: A Physical, Social, and Regional Geography* (Londra: Methuen, 1956).

³ W. B. Fisher, “Volume Editor's Preface”, *The Cambridge History of Iran, Vol. 1: The Land of Iran*, ed. W. B. Fisher (Cambridge: Cambridge University Press, 1968), 15.

sürmüştür. İran'da hükümler olan devletlerin bugünün ulusal sınırlarının çok ötesine geçen toprak hâkimiyetleri kadar Farsçanın bu hâkimiyetin sınırlarını da aşan etkisi de hatırlanmalıdır. İran Platosu'ndan Hindistan'a oradan Orta Asya'ya ve Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada, Farsça asırlar boyunca önemli bir kültür hatta yer yer idare dili olmuştur.

Bu çalışmada "İran" bugünkü ulus devleti ve onun sınırlarını değil geniş ve çok kültürlü bir medeniyet havzasını ifade etmek üzere kullanılıyor. Bu da faraza Türklerin günümüz Türkiye'sinin de içinde bulunduğu geniş bir coğrafyada asırlarca geriye giden hâkimiyet bölgesini "Türkiye" olarak adlandırmış olsak karışıklığa benzer bir müphemlik ortaya çıkarabilir. Her ne kadar özellikle Anadolu coğrafyası için Türkiye tanımlamasının kullanımı yeni bir şey olmasa da Türk tarihi Selçuklular ve Osmanlılar gibi hâkim hânedan isimleri üzerinden ifade edildiği için bu müphemlik ortadan kalkıyor. Ele alınan asırlar boyunca İran'ın siyasî sınırları neredeyse sürekli değişmiştir. Tarih boyunca İran adı, *Persia* *Diyar-ı Acem* ve bunların farklı dillerdeki türevlerinin yanı sıra kullanılmışsa da 1935 yılında Rızâ Şah Pehlevî'nin talimatıyla ülkenin adı İran olarak sabitlendi. Zaten özellikle Kaçarlar'dan itibaren *Devlet-i Aliyye-i İran* şeklinde yaygın olarak İran ismi kullanılırdı. Pehlevîler Dönemi'nde özellikle de Muhammed Rızâ Şah Dönemi'nde *Kişver-i Şahinşahi-yi İran* kullanımı tercih edilirken 1979 İran İslâm Devrimi'nin ardından ülkenin adı İran İslâm Cumhuriyeti olmuştur. Esasında 1935'teki düzenleme bilhassa Batılı ülkeleri muhatap almış ve daha çok *Persia* adının kullanılmaması için yapılmıştı. Nitekim bu düzenlemeden sonra resmî yazışmalarda artık *Persia* kullanılmadığı gibi 1909 yılında İran petrolünü çıkarmak için İran-İngiliz ortaklığıyla kurulan *Anglo-Persian Oil Company* şirketinin adı da *Anglo-Iranian Oil Company* şeklinde değiştirilmişti.

Daha sonraki yıllarda ise bazı İran mütehassısları, Farsçanın etkisini de dik-kate alarak *Persia* adının da kullanılmasının İran'ın farklı coğrafyalardaki kültürel etkisini daha iyi ifade edeceği görüşlerini ortaya attılar. Aynı amaç için İran-zemin (İran Toprağı) kavramını öne çıkaranlar olduğu gibi daha yakın zamanlarda *Persianate* kavramını önererek Farsçanın etkili olduğu bölgeler için *Persianate World* tanımlamasını kullananlar da oldu. Nitekim 1953 yılında *Ferheng-i İran-Zemin* adında bir dergi çıkarılarak bu geniş coğrafi alanın tarihine ve kültürüne dair çalışmalar yayımlandı.⁴ 2008 yılında yurt dışında

⁴ Encyclopedia Iranica, "Farhang-e Īrān-Zamīn" (Erişim 20 Şubat 2024).

ilmî çalışmalar yürüten İranlı ve yabancı akademisyenler *Journal of Persianate Studies* adıyla bir dergi de kurdular ve amaçlarını şöyle ortaya koydular: “*Journal of Persianate Studies*, İran, Afganistan ve Tacikistan’dan Kafkaslar’a, Orta Asya’ya, Hint Altkıtası’na ve eski Osmanlı İmparatorluğu’nun belirli bölgelerine kadar Farsçanın baskın dil yahut başat kültürel güç olduğu coğrafi bölgenin kültür ve medeniyetine dair makaleler yayımlar.”⁵ Uzun bir maziye sahip olan ve İran’da Cevad Tabatabai’nin başını çektiği bazı entelektüellerin İran’ın kültürel geçmişini ifade etmek için öne çıkardıkları İranşehri kavramı ise konuya daha farklı ve ideolojik yönü belirgin bir boyut katıyor. “İran olgusu”nun girift bir konu olduğunu savunan Tabatabai, birçok çalışmasıyla tafsil ettiği bu kavramı, İran’ın kültürel devamlılığını ve farklılığını ifade etmek için kullanır.⁶ Özetle, örneğin Tevâif-i Mülûk, Selçuklular, Safevîler yahut Pehlevî dönemlerinde İran’ın farklı sınırlara sahip olduğu ve hatta İslâm ülkelerinin ve dünyanın kalanında etki derecesinin ve şeklinin de farklı olduğu hatırd tutulmalıdır.

Karşılaşılan ikinci zorluk ele alınan uzun dönemde İran tarihine ilişkin çok sayıda kaynak bulunmasıdır. Bölümlerde her dönem için var olan kaynaklar yahut arşivler, olabildiğince kapsayıcı olacak şekilde tetkik edilmişse de bu eserde İslâm dönemi İran tarihinin bütün dönemlerinin kaynaklarının eksiksiz bir bibliyografyasının sunulduğunu söylemek fazla iddialı olur. Yine de çalışmalarda bu gayeye mümkün olduğu ölçüde yaklaşılmaya çalışılmıştır. Kuşkusuz belirli dönemlere dair kaynak sayısı başka dönemlerdekinden çok daha fazla ya da az olabilmektedir. Dil olarak ise kaynaklar genelde önem sırasına göre Farsça, Arapça ve Türkçe telif edilmişse de Batılı olanların da içinde bulunduğu farklı dillerde de çok sayıda kaynak bulunabilir. Bu eser, daha önce İran’da, ülkemizde ve dünyanın farklı yerlerinde İran tarihine dair üretilmiş çok değerli ve çeşitli çalışmalara dayanarak ve ilmî müktesebatımıza katkı sağlamak için derlendi. Şayet Çince, Rusça ve Batı dillerinde İran tarihinin çeşitli dönemlerine ilişkin üretilmiş birincil kaynak niteliğindeki eserleri ele alan bir başka çalışmaya vesile olursa bu eserin katkısı da artmış olacaktır.

⁵ The Association for the Study of Persianate Societies, “*Journal of Persianate Studies*” (Erişim 20 Şubat 2024).

⁶ Mehrzad Boroujerdi – Alireza Shomali, “The Unfolding of Unreason: Javad Tabatabai’s Idea of Political Decline in Iran”, *Iranian Studies* 48/6 (2014), 949-965 ve Ata Muhamad Tabriz, “İranşehri: Amil-i Beka ya İstibdad? Derengi der Ârâ-yı Seyyid Cevad Tabatabai ve Muhammed Ali Katuziyan”, *Fasname-i Encümen-i İrani Mutalaat-ı Ferhengi ve İrtibat* 3/47 (1396), 105-123.

Geçmişe dair bildiklerimiz sürekli artıyor. Yeni yazma eserlerin bulunması, elde bulunanların tahsis ve tahkiki yapılarak erişilebilir hâle getirilmesiyle ve artan teknolojik imkânlarla tarihçilerin birbirlerinin çalışmalarından çok daha hızlı ve etkin şekilde haberdar olabilmesi, bilginin hacmini ve devridaimini müspet yönde doğrudan etkiliyor. Bunun etkilerini İran tarihine yönelik çalışmalarda görmek mümkündür. Belirli sebeplerle Avrupa'da İraniyat çalışmaları, tıpkı Türkiyat ve Arabiyat çalışmaları gibi bir süredir eski parlak dönemlerinin çok uzağında bulunuyor. ABD'de bu alanda daha büyük bir canlılık söz konusu olsa da içinde bulunduğumuz asırda görülen "güvenlikleştirme" eğilimi ve büyük uluslararası hadiselerin meydana gelmesi, güncel çalışmaları öne çıkarıyor. İran tarih çalışmalarına her zaman önemli katkılar sağlamış olan Türkiye'de ise artan sayıda lisansüstü talebesi, İran tarihiyle alakadar oluyor. Kuşkusuz bunda İran tarihinin birçok yönüyle Türk tarihinin parçası olması da etkili. Belki de eldeki çalışmayı gözden geçirenlerin ilk kani olacakları noktalardan biri de bu olacaktır. Genel anlamda tarihi, ulus devlet bakış açısıyla ele almanın birçok kör nokta bıraktığı aşikâr olduğu gibi özellikle Türk tarihinin İran tarihi anlaşılmadan kavranamayacağı müsellemlerdir. Belki de eleştiriye açık birçok boyutuna rağmen asırlarca Şarkiyat çalışmalarına önemli katkılar yapan Avrupa'nın, İran tarihine bakış açısından gözlemlenen bazı sorunlar, İran'la iç içe geçmiş olan coğrafyamızda üretilen bakış açısıyla tadil edilebilir. Bunu yapmak ise çok emek gerektiren bir iştir. Bu uğurda başarılı olmak için pek çok koşul var ise de bir zamanlar kültür dünyamızdaki asli konumundan ötürü yabancı dil olarak dahi görülmeyen Farsçanın ilmî muhitlerimizde ve tarih eğitimimizde hak ettiği yeri geri alması olmazsa olmaz bir gerekliliktir. Benzer bir durum İranlı tarihçilerin Türkçeyle olan münasebetleri için de geçerli. Hatta istisnalar dışında İranlı tarihçilerin Türkiye'de İran tarihine dair var olan eserlerden ve kaynaklardan bihaber olmaları ve hatta pek çoğunun iki ülke arasında vize uygulaması olmamasına rağmen ülkemizde araştırma yapmamış olması şaşılacak ve üzülecek bir şeydir. İranlı meslektaşlarımızın da katılımıyla vücuda gelen bu eserin bir diğer katkısının da bu etkileşimi hızlandırmak olmasını umuyoruz.

Kaynaklar tarihçiliğin ham maddeleri mahiyetindedir ve "kem âlât ile kemâlât olmaz". Sahih kaynaklara dayanmayan bir tarih yazımı, spekülasyondan ibaret kalır. Kaynakların kendi içindeki önem derecesini tespit etmek ise oldukça zordur. Bu nedenle de o kaynaklarla uzun yıllar meşgul olmuş, ehemmi mühimden ayırt edecek birikimi haiz bulunan tarihçilerin kaynaklara ilişkin değerlendirmeleri son derece önemlidir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu eseri

vücuda getiren temel gaye de budur. Ancak kaynakların nasıl kullanıldığı da ayrıca önemlidir. İran tarihçiliği yeni paradigmalara ihtiyaç duyuyor. Bu, bu alanda çalışan herkesin gözlemleyebileceği bir şey olduğu gibi bizzat ömrünü İran tarihine vermiş birçok saygıdeğer tarihçinin de işaret ettiği bir husus. Ülkemizde yürütülen İran tarihi çalışmaları ortaya bir paradigma çıkarabilir. Bunun için çok sayıda çalışmaya ve eldeki eserin ilk safhasını teşkil eden türden ilmî toplantılara ihtiyaç var. Bu çalışma, böylesi bir paradigmanın gelişimine bir şekilde katkıda bulunursa, katkı verenleri fazlasıyla memnun edecektir. Son olarak çalışmanın, doldurduğu boşluklar ve cevap verdiği sorular kadar henüz doldurulmayı bekleyen alanlara ve cevap bekleyen sorulara da dikkat çekmesi umulmaktadır. Şayet bu gerçekleşirse eldeki eser amacına ulaşmış olacaktır.

Mısır'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazını Kitabı

Bu kitabın temel amacı fethinden günümüze kadar hânedan ya da devletleri takip ederek “Mısır havzası”na yönelik öne çıkan tarihî kaynakları ve tarihçileri irdeleyerek “tarihî kaynaklar” açısından Mısır havzasının bütünlüklü bir resmini ortaya çıkarmaktır. Bu kitap bölgeye yönelik çalışma yapacak araştırmacılara tarihî kaynaklara kolayca ulaşmayı sağlayarak; dönemler arasında tarihî kaynakların, dinamiklerin, perspektiflerin, izleklerin, tarihçilerin ortaklaşan ve farklılaşan temel yapılarının daha kolay açıklanması, irtibatlandırılması, neden-sonuç ilişkisinin kurulması fırsatını sunacaktır. Kitap; Hulefâ-yi Râşidîn (640-661), Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-868), Tolunoğulları (868-905), Abbâsîler (905-935), İhşîdîler (935-969), Fâtımîler (969-1171), Eyyübîler (1171-1250), Memlûkler (1250-1517), Osmanlılar (1517-1914), Fransız işgali (1798-1801), İngiliz işgali (1882-1952) ve ulus devlet dönemini içermektedir. Bu uzun süreç ele alınırken “Mısır havzası”na yönelik kaynakların iç ve dış kaynaklar olarak ikiye ayrılması mümkündür. Burada yoğunluklu olarak mevcut dönemin iç kaynakları merkeze alınmıştır.

Malum olduğu üzere Mısır, 648'den itibaren farklı hânedanlıklar ve onların kurduğu devletlerin çatısı altında taşradan merkeze yükselen veya merkezden taşra konuma düşen muhtelif dönemlere tanıklık etmiştir. Bu duruma paralel şekilde, hudutlarının da değişmesiyle farklı zamanlarda hinterlandı daralmış ya da genişlemiştir. Tarihsel sürece kronolojik açıdan bakıldığında Mısır, Hulefa-yi Râşidîn (640-661), Emevîler (661-750), Abbâsîler (750-868), Tolunoğulları (868-905), Abbâsîler (905-935), İhşîdîler (935-969), Fâtımîler (969-1171), Eyyübîler (1171-1250), Memlûkler (1250-1517) ve Osmanlılar

rın (1517-1914) yönetimi altında kalmıştır. 1798-1801 yıllarındaki Fransız işgali ile 1882-1952 arasındaki İngiliz işgali Mısır'ın İslâm tarihindeki kesinti dönemleri olarak görülebilir. 1867'den sonra hidivlik ile yönetilen, 1922'den itibaren ise yine Kavalalı hânedanı mensupları tarafından krallıkla yönetilmeye başlanan Mısır'daki fiili İngiliz işgali Süveyş Kanalı bölgesinde Hür Subaylar Hareketi tarafından gerçekleştirilen 1952'deki askeri darbe sonrasında da devam etmiştir. Ancak İngiliz işgali askeri açıdan tam manasıyla 1956'da son bulacaktır. Bununla birlikte sonuncusu 2013 Haziran ayında gerçekleşen darbeler ve askeri rejimin ülke yönetimi üzerindeki gölgesi Mısır siyasi geleneğinin mütemmim cüzü haline gelecektir.

1952 darbesi Mısır tarihi ve tarihyazımı açısından hayati bir dönemeç olarak görülmüş ve gösterilmeye çaba sarf edilmiştir. Bu tarih, milliyetçi Mısır tarihyazımında Mısırlıların Firavunlar döneminden sonra, uzun bir aranın ardından yeniden kendilerini yönetmeye başladıkları dönem olarak vasfedilmektedir. Dolayısıyla başta Osmanlı dönemi olmak üzere Mısır'ın tarihsel geçmişini mezkûr milliyetçi bakış açısıyla ele alınarak gerek kurumsal/üniversite ("mektepli" tarihçiler) gerekse amatör çevreler ("alaylı" tarihçiler) tarafından tekrar tekrar bu zaviyeden yazılacaktır. Aslında bu süreç, imparatorluk sonrası dönemde kendi "muhayyel" hudutlarına çekilen ve buradan hareketle ulus inşa süreçlerine giren birçok devlet için geçerli bir durumdur. Mısır da kendi "muhayyel" âlemini kurmayı ve geçmişini sil baştan "ulusal format" ile kurgulamayı ihmal etmemiştir. Yaklaşık 1990'ların başına kadar bu minvalde "örgütlü" biçimde, yani gerek akademi gerekse akademi dışı mahfil ve ortamlarda bu söylem ve perspektif neredeyse tek sesli biçimde yankılanmayı sürdürmüştür. Batılı akademisyenlerin başını çektiği, geçmişte yine bizzat batının kendisi tarafından üretilen şarkiyatçı perspektifi yerinden eden çalışmaların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla beraber daha "makul" ve "objektif" bakış açısının Mısırlı tarihçiler arasında da yer edinmesi mümkün hale gelmeye başlamıştır. Bu açıdan Osmanlı dönemi Mısır, özellikle de 19. yüzyıldaki gelişmeler yeniden ele alınarak tekrar değerlendirilmeye tabi tutulmuştur. Bu konuda, arşivlerin açılması (Türkiye-Mısır), yazma eserlerin gün yüzüne çıkarılarak çalışılmasının büyük etkisi vardır. Aslında yeni bir bakış açısı bunu mümkün kıldığı oranda tarihî kaynakların incelenmesi artmıştır. Diğer yandan tam ters yönde bir araştırma faaliyeti de eş zamanlı olarak gerçekleştirilmiştir. Yani, yeni kaynaklar gün yüzüne çıkarıldıkça mevcut milliyetçi ya da şarkiyatçı basmakalıp iddialar geçerliliğini kaybetmektedir.

İslâm döneminde Mısır için öne çıkan ve en uzun tarihsel süreçlere karşılık gelen iki dönem bulunmaktadır. Bunlar, Memlûk ve Osmanlı dönemleridir. Memlûkler dönemi Moğol istilaları sonrası İslâm dünyasının yeni bir dönüşümü gerçekleştirdiği bir sürece karşılık gelmektedir. Memlûk topraklarında siyasî elit tarafından kurulan ve himaye edilen yükseköğretim kurumlarında İslâmî ilimler tedrisatının öncesine kıyasla çok ileri bir seviyeye taşındığını söylemek mümkündür. Memlûkler döneminde Şam, Kahire, Kudüs, Halep ile Mekke ve Medine’de kurulan pek çok medrese ve dârülhadiste İslâmî ilimlerin yükseköğretimi bizzat siyasî elit tarafından desteklenerek varlığını sürdürmüştür. Memlûk eğitim kurumlarında dört Sünnî mezhebin aynı çatı altında eğitiminin resmî olarak sürdürülmesi bu topraklarda Sünnî İslâm topluluklarının tamamını himaye eden ve kendi alanında bilgi üretimine destek veren bir yapının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Moğol istilaları sonrası İslâm dünyasının yok olmanın eşiğine geldiği ve büyük bir bunalımdan geçtiği süreçte Memlûk siyasî elitinin ilmi faaliyetleri desteklemesi Memlûk şehirlerinin entelektüel cazibesini büyük ölçüde arttırmıştır. Sosyal yapının entelektüel faaliyetlerle desteklendiği ve kuvvetlendirildiği Memlûkler döneminde tarih yazıcılığı alanında da yeni bakış açıları ve yaklaşımların ortaya konulduğunu tespit etmek mümkündür. Moğol tecrübesinin ardından kendinden önceki birikimi yeni bir medeniyet idrakiyle değerlendiren Memlûk ulemâsı bu döneme kadar gelen tarih birikimini kendilerinden sonraki dönemlere aktarmayı, bizzat kendi müşâhedelerini eserlerine kaydetmeyi ve ulaşabildikleri resmî belgeleri kaleme aldıkları tarih eserleriyle aktarmayı vazife edinmişlerdir. Dönemin pek çok tarih ve tabakât eseri Memlûk ulemâsının tarih eserlerinde İslâm medeniyetine dair yeni bir yaklaşım ve dünya tasavvuru ortaya koymaya çalıştıklarını tespit edecektir. Dönemin daha ziyade “bürokrat” alimleri ve evlâdü’n-nâs sınıfına mensup ulemâsı, kaleme aldığı tarih eserlerinde Memlûk tarihini gün gün kaydetmiş, eserlerine kaydettikleri olaylar hakkında pek çok vesikayı ilave etmiş ve kimi zaman da olayların akışı hakkında eleştirilerini dile getirmiştir. Memlûk tarihyazımında karşımıza çıkan diğer bir husus ise İslâm tarih yazıcılığında tarih usulü ve metodolojisine dair ilk kez müstakil eserlerin kaleme alınmasıdır. Safedî ile Sübkî’nin eserlerine dercettiği bu bahisler İbn Haldûn, Kafiyeci, Sehâvî ve Süyûtî’de birer müstakil eser halini alacaktır. Buradan hareketle Memlûkler dönemi tarih yazıcılığı, kronikleri, dünya tarihleri, tabakât eserleri, ansiklopedi türü eserleri ve tarih usulüne dair eserleri göz önünde bulundurulmadan bir sonraki döneme geçmek Mısır tarihyazımının sürekliliği ve dönüşümünü görmemiz noktasında büyük bir nâkisa oluşturacaktır.

Moğol istilaları sonrası Memlûklerin yönettiği ve Kahire'nin merkez olduğu Mısır, 1517'den itibaren Osmanlı yönetimine geçerek taşra pozisyonuna geri dönmüştür. Bu tür siyâsî ve idârî değişimlerin jeopolitik etkileri tarihyazımı alanında kaçınılmaz şekilde kendini göstermektedir. Özellikle 19. yüzyıl Mısır tarihi açısından Fransız işgali, Kavalalı dönemi gibi birçok gelişmeye tanıklık etmiş oldukça uzun bir dönemdir. Kavalalı dönemi, modern okulların açıldığı, batıya öğrencilerin gönderildiği, matbaanın kurulduğu, çevirilerin yapıldığı bir sürece tanıklık etmiştir. Bu yüzyıl boyunca müşahede edilen gelişmelerin ve Batı ile yaşanan etkileşimlerin Mısır tarihyazım geleneği üzerinde birtakım etkiler bıraktığı müşahade edilmektedir. Nitekim mezkûr bağlamda Fransız ve İngiliz işgalleri altında kalan Mısır'da yaşanan tecrübelerin Mısırlı tarihçilere tesir ettiği anlaşılmaktadır.

Bu çalışma yaklaşık 1400 senelik İslâmî dönemin kendine has özellikler taşıdığını ve bunun bütünlüklü/holistik bir tarihsel süreklilik içerisinde ele alınmasını önermektedir. Buradan yola çıkarak bu anlamlı bütünü genel çerçeve olarak kabul etmiştir. Bu bütünlüklü/holistik tarihsel sürecin bazı temel karakteristikleri bulunmaktadır. Bunların başında dil (Arapça) ve din (İslâm) gelmektedir. Arapça bölgenin İslâmlaşmasıyla eş zamanla olarak hâkim dil haline gelmiştir. Gerek Müslümanlar gerekse gayrimüslimler diğer ilmi eserlerde olduğu gibi tarih eserlerini de Arapça kaleme almaya başlamışlardır. İslâm'la birlikte Arapça din ve dil açısından bir bütün olarak kendini var kılmıştır. Dinin gündelik yaşama ve yerel kültüre tesir etmesi her yönüyle yeni bir medeniyetin inşasını mümkün hale getirmiştir. Dolayısıyla kültürden sanata, felsefeden bilime, hukuktan eğitime bütün alanlarda yeni bir dünyanın teşekkülü din ve dilin (İslâm-Arapça) iç içe geçmişliğiyle her alanda tebarüz etmiştir. Din ve dilin formal bir tezâhür olarak yüzeyde kalmadığı, bilakis formatif ve normatif olarak derinlere nüfuz eden bir dönüşümü gerçekleştirdiği İslâm düşüncesi geleneğinde müessesedir. Bundan dolayı tarihyazımı ve tarih düşüncesi İslâm'la birlikte hem yeni bir metodoloji hem de yeni bir perspektif kazanmıştır. Mısır'daki tarihyazım geleneğinin de bunun önemli bir örneğini teşkil ettiği kolaylıkla söylenebilir. İslâm'la ortaya çıkan Peygamberler tarihi üzerinden "küresel" bir insanlık tarihinin yazımı Mısırlı tarihçilerce tatbik edilmeye devam etmiştir. Bununla birebir irtibatlı olarak hânedan ya da sülale değişikliklerine tâbi siyâsî erkin değişmesi neticesinde yeni kurulan devletler ve değişen sınırlar altında icra edilen tarihçiliğin bu konjonktürel bağlamları aşan bakış açısını ısrarla sürdürdüğü ve "İslâmî çatı"ya bağlı kalınarak tarihçiliğin gerçekleştirildiği görülmektedir. Tabii ki siyâsî-mezhebi birtakım

çatışma ve çekişmelerin yansımaları da tarihyazımında mevcut olagelmıştır. Ancak bunların genel çerçeveyi bozacak bir mahiyette olmadığı kolaylıkla söylenebilir. Son tahlilde İslâm medeniyet tarihi boyunca Mısır'da ortaya konan tarih eserlerinin gerek muhteva gerekse tarih yazım usulü yönleriyle, bazı istisnai durumların yanı sıra, İslâm tarihyazım geleneği bağlamında değerlendirilebileceği varsayılmaktadır. Bu çalışma Mısır'daki tarih kaynakları ve tarihçiliği İslâm fetihlerinden günümüze kadar gelen dönemi esas alarak incelemeyi hedeflemiştir. Dönemi tüm kaynakları ve yazarlarıyla birlikte ele almanın zorluğu sahanın çalışanları tarafından kolaylıkla anlaşılacaktır. Bu açıdan çalışmanın Türkçe literatüre katkısının öncü ve başlatıcı mahiyette olduğu söylenmelidir. Nitekim, bu çalışmada imkanların el verdiği ölçüde mezkûr dönemi bütünlüklü bir şekilde ele almak için çaba sarf edilmiştir.

Son yıllarda Türkiye üniversitelerinde İslâm coğrafyasının Orta Doğu ülkelere yönelik çalışma ve araştırmalar kayda değer bir artış göstermektedir. Bu hususta dil öğrenme imkanlarının oldukça kolaylaşmasının katkısı yadsınmaz. Bunun yanı sıra mezkûr coğrafyanın son dönemde yaşadığı karışıklıklar, iç savaşlar ve göçler bölgeye dönük güncel ilgi ve alakayı geçmişe kıyasla daha da arttırmıştır. Diğer yandan bu tür zorlukların bölge çalışmalarını kısmen de olsa sekteye uğrattığı söylenebilir. Ancak tüm bu olumsuz gelişmelere rağmen kaynak eserlerin ve bunlar üzerine yapılan tahkikli neşirlerin özellikle de pandemi koşullarının tesirleriyle dijitalleştirilerek paylaşımına açılması araştırmacıların çalışma koşullarını hiç olmadığı kadar kolaylaştırmaktadır. Fakat ne yazık ki Mısır'ın, belki de 2013 askeri darbesinin daha da kötüleştirdiği iktisâdî ve siyâsî koşulların gölgesinde bu dijitalleştirme trendinin oldukça gerisinde kalmış olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hâlâ Mısır'la alakalı kaynak eserlerin dijital nüshalarına Mısır dışındaki kütüphanelerin sunduğu imkanlar dahilinde ulaşmak mümkün olmaktadır. Bunun yanı sıra Mısır tarih araştırmalarına yönelik özellikle İSAM ve IRCICA kütüphanelerinin Türkiye'deki araştırmacılara sunduğu fırsat ve kolaylıkları hatırlamakta fayda bulunmaktadır.

Nihai olarak, çalışmanın ana gayesi İslâm dönemi Mısır tarihyazım geleneğinin panoramasını çıkararak bibliyografik bir envanter oluşturmak ve aynı zamanda sahanın uzmanlarına ve genç araştırmacılara kılavuz bir kitap sunmaktır. Bu çalışmada ilgili dönemlerin ana kaynakları incelendiği kadar bu kaynaklar üzerine yapılmış güncel çalışmalara (tercüme, tahkik, araştırma) da yer verilmektedir. Dolayısıyla çift katmanlı bir katkı sunulmaktadır. Araş-

tırmacılar dönemin kaynaklarını tanımakla birlikte aynı zamanda güncel literatüre dair de fikir sahibi olacaklardır. Türkçe literatürde bu yönüyle derleyici ve toparlayıcı olan bu ilk bibliyografik eserin gelecekte yapılacak akademik çalışmalara öncülük etmesi en büyük beklentimizdir.

Balkanlar'da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Kitabı

Bu kitabın temel amacı Eski Yunan ve Roma döneminden günümüze kadar hânedan ya da devletleri takip ederek Balkanlara yönelik öne çıkan tarihî kaynakları ve tarihçileri irdeleyerek “tarihî kaynaklar” açısından Balkanların bütünlüklü bir resmini ortaya çıkarmaktır. Bu kitap bölgeye yönelik çalışma yapacak araştırmacılara tarihî kaynaklara kolayca ulaşmayı sağlayarak; dönemler arasında tarihî kaynakların, dinamiklerin, perspektiflerin, izleklerin, tarihçilerin ortaklaşan ve farklılaşan temel yapılarının daha kolay açıklanması, irtibatlandırılması, neden-sonuç ilişkisinin kurulması fırsatını sunacaktır. Bu bağlamda kitap; Eski Yunan, Roma, Bizans, Selçuklular, Osmanlılar ve ulus devlet dönemlerini içermektedir. Bu uzun süreç ele alınırken Balkanlara yönelik kaynakların iç ve dış kaynaklar olarak ikiye ayrılması mümkündür. Burada yoğunluklu olarak mevcut dönemin iç kaynakları merkeze alınmıştır.

Tarih kaynakları ve tarihyazımı bakımından Balkanların çok özel ve dünyanın diğer bölgelerine kıyasla imtiyazlı bir konumu vardır. Dünya tarihinin önemli tarihçileri, coğrafyacıları, felsefecileri Balkan coğrafyasının bir parçasını oluşturan Antik Yunan şehirlerinde yetişmiştir. Antik Yunan kaynakları ve tarihçileri yalnızca Balkan tarihine değil aynı zamanda dünya tarihine de önemli katkılar vermiştir. Antik Yunan'dan beri Balkan coğrafyası Anadolu ve Karadeniz havzası, Kuzey Afrika ve Güney İtalya ile ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki daha sonra takip eden Roma/Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorlukları döneminde de devam edecektir.

Nitekim bir Trak yerleşimi olan *Byzantion* (Bizans)'un Roma İmparatoru Konstantin tarafından MS 330'da İmparatorluğunun başkenti yapılması ile artık ismi *Konstantinoupolis/Konstantiniyye* olarak anılan şehir hem Balkan hem de Anadolu coğrafyalarına hükmeden siyâsî ve kültürel merkez haline gelmiştir. Roma'nın ikiye bölünmesiyle artık Latince yerine Yunancanın imparatorluk dili olarak kullanıldığı Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun başkenti olarak dünyanın en önemli şehri olma özelliğini devam ettirmiştir. Balkanlar, Bizans döneminde de tarih kaynakları ve tarihçiler bakımından dünyanın en mübit coğrafyalarının başında gelmiştir.

14. yüzyılda başlayarak 1453'te İstanbul'un fethiyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altına giren Balkan coğrafyası daha önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de tarih kaynakları bakımından dünyanın en şanslı bölgelerinden biri olmuştur. İstanbul'daki Osmanlı Arşivi'nde bulunan 90 milyondan fazla belge ve yüz binlerce kayıt defterinin önemli bir kısmı Osmanlı dönemi Balkan tarihinin kaynaklarını oluşturmaktadır. Osmanlı imparatorluk kurumlarının ürettiği bu resmî dokümanlar yanında tarihçiler ve onların kaleme aldığı kronikler ve diğer eserler de bölgenin tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Balkanların tarih kaynakları ve tarihçilik bakımından sahip olduğu bu imtiyazlı konum modern dönemde devam etmeyecektir ve artık Batı dünyası (Orta ve Batı Avrupa, Kuzey Amerika) diğer alanlarda olduğu gibi tarihçilik alanında da 18. yüzyıldan başlayarak günümüze kadar uzanan süreçte öncü bir konuma yükselecektir.

Osmanlı arşiv kaynakları 19. yüzyıl Balkan tarihi açısından da göreceli olarak çok büyük bir kaynak zenginliği sunmaktadır. Bununla birlikte Balkanlarda başlayan uluslaşma sürecinde bu kaynakların sunduğu zenginlik ve imtiyazın farkına varılamamış veya kasıtlı olarak yok sayılmıştır. Osmanlı yönetimi altında bütünüyle asimile olmadan varlığını koruyabilmiş çok sayıda etnik grup uluslaşma sürecine girdikten sonra bu süreci temellendirecek tarih kaynakları ve tarihyazımına ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu dönemde tarihçilik geçmişi anlamaya çalışmak değil, gelişmekte olan ulusal hareketi meşrulaştırmak, kitleleri mobilize etmek, bir ulus-kimlik inşa etmek için bir araç olarak görülmüştür. Hatta bu amaca yönelik olarak tarih kaynakları üretimi de yapılmış ve geçmişe yönelik çok sayıda tarihî efsane (tarih kaynağı, halk türküsü vs.) bu dönemde üretilmiştir. Tarihin bu şekilde Balkan *Reconquista* (Türklerin Balkanlardan sürülmesi)⁷ için araçsallaştırılması dönemin Avrupalı büyük güçleri tarafından da – kendi içlerinde gelişen bilimsel tarihçilik eğilimine tezat oluşturur şekilde – desteklenmiştir. Bu güçler de emperyal mücadelelerinde günümüz deyiimiyle bir çeşit “Proxy” olarak gördükleri (veya görmek istedikleri) Balkan topluluklarının bilimsel tarihçilik yerine siyasete hizmet eden araç tarihçiliğini desteklemişlerdir.⁸

⁷ William H. Holt, *The Balkan Reconquista and Turkey's Forgotten Refugee Crisis* (Salt Lake City: The University of Utah Press, 2019).

⁸ Martin Vöhler vd., *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement* (Berlin: De Gruyter, 2021).

Çok uluslu bir yapıya sahip olan Balkanların uluslaşma sürecinde yaşadığı siyâsî çatışmalar, rejim değişiklikleri, iç krizler ve kimlik çatışmaları bölgede tarihe ve tarihçiliğe yönelik ilişkiyi de derinden etkilemiştir. Uluslaşma sürecinde olduğu gibi 20. yüzyılda da tarih ve tarihçilik siyâsî rejimlerin ve iktidarların veya farklı siyâsî hareketlerin aracı olma özelliğini devam ettirmiştir. Öyle ki 20. yüzyılın sonlarında Sosyalist rejimlerin yıkılması ve Yugoslavya'nın dağılması sürecinde yaşanan çatışmalarda kullanılan argümanlardan en önemlisi –Bulgaristan'da 1984-1989 döneminde Türklere karşı uygulanan zorla asimilasyon ve etnik temizlik politikalarında ve Bosna-Hersek'te 1995 Srebrenica soykırımında kullanılan “zorla Türkleştirme” mitinin kullanılmasında da görüleceği gibi tarih– olmuştur.

“Balkanlar tüketebileceğinden fazla tarih üretiyor” sözünü haklı çıkaran 19. ve 20. yüzyıl Balkan tarihçiliği her şeyden önce siyâsî paylaşım mücadelelerinin, kimlik politikalarının, asimile etme arzusunun veya asimile olmama mücadelesinin ana aracı olarak görülmüştür.⁹ Bilimsel (yani geçmiş olduğu gibi anlamayı ve açıklamayı amaçlayan) tarihçilik de belli bir düzeyde varlık gösterebilmişse de her zaman azınlıkta kalmıştır. Eğer bilimsel tarihçilik Balkanlarda egemen olmuş olsaydı her bir Balkan ülkesinde Yeni Çağ ve Yakın Çağ tarihi uzmanlarının tamamının Osmanlı kaynaklarını kullanabilir yetkinlikte olması gerekirdi. Çünkü en geç 15. yüzyıldan 20. yüzyıl başlarına kadar Yunan, Bulgar, Arnavut, Sırp, Makedon vs. tarihinin kaynakları Osmanlı resmî belge ve kayıt defterleridir. Günümüzde bile Balkanlarda pek çok dönem tarihçisi birinci el ve çok zengin Osmanlı kaynaklarını kullanmak yerine şehir tarihlerini birkaç Avrupalı seyyahın yazdığı ve tahmini bilgilerden oluşan seyahat raporlarına dayanarak yazmaya çalışmaktadır. Latincesiz Roma tarihi, Yunancasız Bizans tarihi yazılamayacağı gibi Osmanlıcasız da Yeni Çağ ve Yakın Çağ Balkan tarihinin yazılamayacağını bugün bile Balkan tarihçiliği kabullenmiş değildir. Bu nedenle modern Balkan tarihçiliği genel dünya tarihçiliğinde saygın bir konum edinememiştir. Böylelikle Antik dönemde, Bizans döneminde ve Osmanlı döneminde tarih kaynakları ve tarihçilik bakımından merkezi bir konuma sahip olan Balkanlar modern dönemde “barut fıçısı” tarihçiliğinin ana istasyonu haline gelmiş ve dünyadaki öncü konumunu kaybetmiştir.

Balkanlarda tarih kaynakları ve tarihçilikle ilgili çok sayıda inceleme mev-

⁹ Mehmet Hacısalıhoğlu, “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”, *Doğu-Batı* 22/89 (2019), 47-74.

cuttur. Balkan tarihinin kaynaklarını ve tarihçilerini Antik dönemden günümüze kadar ele almayı amaçlayan bu eserde tarihinin her dönemine veya her bölgeye eşit ve dengeli bir şekilde yer verildiğini söyleyemeyiz. Her derleme eserde olduğu gibi bu eserde de başlangıçta planlanan konuların her biri için yazar bulunamamış veya bulunan yazarların her birinden zamanında yazı toplanamamış ve sonuçta toplanabilen yazılar bir araya getirilmiştir. Bununla birlikte her dönemle ilgili belli başlı tarihçiler ve tarih yazımı konularına yer vermeye çalışılmıştır.

Hint Alt Kıtası’da Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı Kitabı

Bu kitabın temel amacı Müslümanların Hint Alt Kıtası ile irtibat kurduğu ilk asırlardan günümüze kadar hânedanları, devletleri ve yerel sultanlıkları takip ederek Hint Alt Kıtası’na yönelik öne çıkan tarihî kaynakları ve tarihçileri irdeleyerek “tarihî kaynaklar” açısından Hint Alt Kıtası’nın bütünlüklü bir resmini ortaya çıkarmaktır. Bu kitap bölgeye yönelik çalışma yapacak araştırmacılara tarihî kaynaklara kolayca ulaşmayı sağlayarak; dönemler arasında tarihî kaynakların, dinamiklerin, perspektiflerin, izleklerin, tarihçilerin ortaklaşan ve farklılaşan temel yapılarının daha kolay açıklanması, irtibatlandırılması, neden-sonuç ilişkisinin kurulması fırsatını sunacaktır. Tüm bu eserler ele alınırken Hint Alt Kıtası’na yönelik kaynakların iç ve dış kaynaklar olarak ikiye ayrılması mümkündür. Burada yoğunluklu olarak mevcut dönemin iç kaynakları merkeze alınmıştır.

Bilindiği üzere İslâm medeniyeti çok geniş bir coğrafyada, özellikle Asya, Afrika ve Avrupa’da yayılma fırsatı yakalamıştır. Modern dönemden önce Hint Alt Kıtası din ve ırk çeşitliliği bakımından tüm dünya coğrafyasında özel bir konuma sahip olmuştur. Bu sebeple, bir kıta olmamasına rağmen burası alt kıta olarak tanımlanmıştır. Müslümanların Hint Alt Kıtası’na girişiyle birlikte İslâm dininin orada yayılıp yerleşmesi bu coğrafyayı daha ileri noktalara taşımış, yenilikler getirip farklılıklar oluşturmuştur. Genel dünya tarihinde Hindistan, Orta çağlardan modern zamanlara kadar gerek doğuda gerekse batıda Müslüman hânedanlar vasıtasıyla tanınmış, hatta Avrupalıların Hindistan’a gitme ve oraya açılma meyil ve cazibesi sonucunda coğrafi keşifler başlamıştır.

Sahip olduğu yer altı ve yer üstü zenginliğin yanı sıra kültür ve medeniyete yaptığı katkılar dolayısıyla “medeniyetin beşiği” olarak kabul edilen Hint Alt Kıtası’nda tarihyazıcılığının Müslümanlarla birlikte başladığı iddia edilse de sözlü edebiyat ve tarihin birer parçası olan destanlar, efsaneler ve dinî metinler dikkate alındığında söz konusu bu iddianın gerçekçi olmaktan uzak olduğu

net bir biçimde anlaşılmaktadır. Zira Keşmir tarihini anlatan *Racatarangini* ile Kuzey Hindistan'da yarım asırdan fazla hüküm süren Raca Harşa'nın hayatını anlatan *Harşaçarita* gibi örnekler, Hint Alt Kıtası'ndaki tarihyazıcılığının Müslümanların bu bölgeye intikalinden çok daha önce başladığını göstermektedir.

İslâm fetihleriyle birlikte Hint kültürüne paralel olarak İslâm kültürü de gelişmeye başlamış, Hint Müslümanları diye bir mefhum ortaya çıkmıştır. Orta çağlardan bu yana İslâm tarih kaynaklarına duyulan ilginin de Hindistan'ın dünya tarihinde konumlanmasında önemli katkısının olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemlerin tarihî kaynaklarının tanınması büyük bir önem taşımaktadır. Genel itibarıyla söylemek gerekirse bu kaynaklar Müslüman hânedanların Hint toplum ve dinleriyle münasebetini, mezhep ve fırkaların birbirleriyle etkileşimini, mezhep ve dinlerin çeşitliliğini, tarikatların Hindistan coğrafyasındaki dağılımını, tasavvufi hareketlerin birbirleriyle olan bağlantılarını göstermektedir.

Hindistan'da, bölgenin fatihleri ve Araplar dışında Gaznelilerden Babürlüle-re kadar yaklaşık 800 yıllık bir süreçte Türk hânedanlarının hakimiyetinden söz edilebilir. Bu hânedanlar döneminde ilmî açıdan önemli gelişmeler olmuş, âlimler himaye edilmiş ve bunun neticesinde çok değerli eserler kaleme alınmıştır ki bu tarih kaynakları bu minvalde değerlendirilebilir. Siyasî ve dînî meşruiyet, ahlâkî sistemin sürdürülmesi, tarihyazımının önemli işlevlerinden birisi olduğu için tarih kaynaklarının tanınması ihtiyacını tetiklemiştir. Bu eserde Hint Alt Kıtası'nın İslâmî dönemi tarih kaynakları tasnif edilmiş, müelliflerin kısa biyografileri, eserlerinin içeriği ve yapısal özellikleri sunulmuştur.

Hint Alt Kıtası tarihyazımı bölgede bulunan İslâm devletlerinin ortak tarihlerinin tanınması ve tanıtılması açısından çok önemli bir araç olmuştur. Bu arada İran ve Orta Asya'daki Türk devletleri Hint Alt Kıtası'nda bulunan İslâm devlet ve sultanlarıyla komşu oldukları için onlarla ortak kültürel mirasa sahiplerdi. Bu nedenle İran ve Orta Asya araştırmacılarının bu mirasa odaklanmaları zarureti ortaya çıkmıştır.

Hint Alt Kıtası'ndaki Müslüman tarihyazıcılığının başlangıcını, bölgede Türk hâkimiyetinin başladığı milâdî 13. yüzyıla kadar götürmek mümkündür. Hatta ilk tarih kaynağı Sind havzasında yazılan *Fütûhu'l-Hind ve Sind*'dir, ancak tarihyazıcılığı geleneğinin gerçek mânâda Delhi Türk Sultanlığı döneminde başladığı kabul edilir. 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Delhi Sultanlığı'nın güç kaybetmesi sonucunda, merkezden uzak bölgelerde mahallî

hânedanlar kurulmaya başlamış, 15. yüzyıldan itibaren de birçok mahalli hânedan veya bölge tarihi yazılmıştır. Bâbürlüler İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte ise Hint Alt Kıtası'ndaki tarihyazıcılığı bizzat hükümdarların himayesi ve desteğiyle gelişerek devam etmiştir. Ekber Şah ve Şah Cihan döneminde yükselişe geçen resmî tarihyazıcılığı Evrengzîb döneminde son bulmuş ve bu süreçte tarihyazıcılığında yeni bir dönem başlamıştır. Modern tarihyazıcılığının başladığı 19. yüzyılda; Muhammed Habîb, Halîk Ahmed Nizâmî, Seyyid Muînülhak, İ. Hüseyin Kureşî, Seyyid Athar Abbas Rızvî, Aziz Ahmed, Ebü'l-Hasan Nedvî, Seyyid Süleyman Nedvî, R. J. Majumdar gibi Hindistanlı, Pakistanlı ve Bangladeşli tarihçiler İngilizce kaleme aldıkları çalışmalarla literatüre önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Bu durumda Hint Alt Kıtası'ndaki tarihyazım geleneğinin büyük ölçüde Müslüman hânedanların idaresi altında geliştiğini söylemek izahtan varestedir. Çünkü himaye karşılıklı kazançlar temelinde oluyordu. Himaye edilen tarihçiler hamilerinin siyasî meşruiyetini tarih üzerinden sağlıyorlar, onların gazâ ve cihat faaliyetlerini tanıtıyorlar, aynı zamanda önemli miktarlarda câize alıp kendi kariyerlerini gerçekleştirmiş oluyorlardı. Selçuklular ve Osmanlıların Anadolu ve Balkanlardaki fetihlerinin başlamasından önce Hint Alt Kıtası'nda yürütülen gazâ faaliyetleri Müslüman idareciler için iftihar vesilesi oluyor, onların İslâm dünyasındaki prestijinin artmasına katkı sağlıyordu. Bu fetihleri diğer İslâm toplumlarına duyurmak için tarihyazımı önemli bir araç olarak kullanılıyordu.

Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı adlı bu eser, Delhi Türk Sultanlığı (1206-1526), Babürlüler (1526-1857), Afgan kökenli Gurlular yönetiminde hüküm süren Lûdîler (1451-1526), Sûrîler (1540-1564) ve Kararanîler (1564-1576), Dekken'de hüküm süren Âdilşâhîler (1489-1685), Kutubşâhîler (1512-1686), Âsafcâhîler Haydarâbâd Nizamlığı (1724-1947); Bopal Nevvâblığı (Bhopal) (1707-1952); Keşmir, Bengal gibi yerel sultanlıkları içermektedir. İngiliz Doğu Hindistan Şirketi'nin hizmetkârlarının eserleri, seyahatnâmeler ve Kur'ân çalışmaları da kitaptaki diğer konular arasındadır.

Hint Alt Kıtası'nda Tarih Kaynakları ve Tarihyazımı adlı eserin incelenmesi sırasında, okuyucuların birkaç hususu göz önünde bulundurması gerekir:

1. Sınırların Genişliği:

Gordon Johnson, *Hint Dünyası* ismini taşıyan eserinin önsözünde bir itirafta bulunarak şöyle der:

“Dünya nüfusunun beşte birini oluşturan ve çok zengin, çeşitli insan deneyimlerine ve tarihine sahne olmuş Hint Alt Kıtası'nı konu alan bu kitabın yazılması ve kotarılması neredeyse imkânsız bir iş oldu. Ayrıca çok uzun bir zaman sürecine yayılması ve çok geniş bir coğrafyayı kapsamı nedeniyle bir insanın kavrama kapasitesini oldukça aşıyor. Tümünün anlaşılabilirliği bir yana, konunun ancak çok küçük bir kısmı kavranabilir.”¹⁰

Johnson'ın altını çizdiği nokta, her ne kadar konu bolluğu yönüyle araştırmacılar için bir avantaj gibi görünse de bu çalışmanın hazırlanmasını güçleştiren etkenlerin başında gelmektedir. Zira Hint Alt Kıtası (*Indian Subcontinent*); Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Sri Lanka, Butan ve Maldivler'i içine alan ve gerek yeryüzünde kapladığı alan gerekse de demografik yapısıyla devasa bir bölgedir.¹¹ Dolayısıyla bu hacimdeki bir çalışmadan Hint Alt Kıtası'ndaki bütün bir tarihyazımını ele alması beklenmemelidir. Hint Alt Kıtası tarihi ile ilgili çalışmaların önemli bir kısmının kolektif olarak hazırlanması, üzerinde durulmayı hak eden bir diğer konudur. Bu kitabın hazırlanması aşamasında da bu hususa özellikle dikkat edilmiş ve dünyanın muhtelif yerlerinden araştırmacıların ortak katkılarıyla bu eser hazırlanmıştır.

2. Kaynakların Çeşitliliği ve Dil Meselesi:

Bu eserin hazırlanması sırasında karşılaşılan bir diğer zorluk ise kaynak çeşitliliğidir. Farsça, Urduca, Arapça, Sanskritçe ve Doğu Hindistan Şirketi'nin etkisiyle İngilizce başta olmak üzere bölgenin tarihî süreçteki çok dilli yapısı, kaynakların da çeşitliliğini beraberinde getirmiş ve yukarıda zikredildiği üzere kolektif çalışmayı zorunlu kılmıştır. Kaleme alınan makalelerde kaynaklar

¹⁰ Gordon Johnson, *Hint Dünyası*, çev. Müfide Pekin (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), 10.

¹¹ Günümüzde Hindistan denildiğinde Hint Alt Kıtası sınırları içinde kalan Hindistan ulus devleti anlaşılır. Hindüstan veya Hindu-sitan ise “Hintlilerin yaşadığı yer” anlamına gelmekte olup Hint Alt Kıtası'nın tamamı için kullanılır. bk. Michael H. Fisher, *Bâbürlüler*, çev. Fatih Çalışır (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 17. Bu yönüyle “Hindistan” kullanımı ahlında 1947 sonrasına aittir. 1947 öncesinde Hindistan ile Hindustân yani Hint Alt Kıtası'nın kastedildiği göz önünde bulundurulmalıdır.

oldukça kapsamlı bir şekilde ele alınmakla birlikte bütün dönemlerin eksiksiz bir şekilde incelendiğini iddia etmek gerçeklikten uzak bir yaklaşım olacaktır. Bölge tarihinde husûsî bir yeri olan ve Sipahi Ayaklanması olarak da bilinen 1857 yılındaki meşhur Hint Ayaklanması ile ilgili Müslüman ve Batılı tarih-yazımı bağlamında hacimli bibliyografik eserlerin neşredilmiş olması Hint Alt Kıtası tarihi ile ilgili kaynak zenginliğini gözler önüne sermektedir.

3. Farsçanın Hint Alt Kıtası'na Etkisi:

Hint Alt Kıtası ile Persler arasında ilk kültürel etkileşimler Sasani döneminde başlamış, bu minvalde Erdeşir'in oğlu Şapur'un emriyle Hint dilinden tıp, nücum ve hikmet kitapları Pehleviceye tercüme edilmiştir. İslâmî dönemde ise Farsçaya çevrilen ilk eser önceki satırlarda belirttiğimiz üzere *Fütûhu'l-Hind* ve *Sind* olmuştur.¹² Bu örnekler Hint Alt Kıtası'nın İran coğrafyasına etkisi açısından önemlidir. Ancak zamanla Hint Alt Kıtası tarih-yazımı Fars dilinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Hatta Orta Asya hânedanlarının tarih-yazımı da çoğunlukla Farsça olmuştur. Gerçi bazı tarih kaynakları Arapça ve özellikle Babürlülük döneminde Çağatay Türkçesi ile yazılmış olmasına rağmen bu dillerde tarih-yazımı sayısı bir elin parmaklarından öteye geçememiştir. Dolayısıyla Hint Alt Kıtası'ndaki tarih-yazımı; özellikle 16. yüzyılın başlarından itibaren üslup, içerik ve şekil bakımından çoğunlukla Horasan'da Farsça yazılan tarih kaynaklarının etkisi altında kalmıştır. Çünkü bu dönemde Horasan'ın merkezi Herat'ta Timurlular, Şeybânîler ve Safevîler arasındaki iktidar mücadelesi buradaki ilim adamlarının Hindistan'a göç etmesine sebep olmuştur. Bu göç Hint Alt Kıtası tarih-yazıcılığını zenginleştiren ve çeşitlendiren muharrik bir unsur olmuştur.

Hint Alt Kıtası ile ilgili ülkemizde yapılan çalışmaların serencamına gelince; Durmuş Bulgur'un da belirttiği gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında Hint Alt Kıtası'na ilgi duyan ve buralarla ilgili çalışmalar yapan ilim adamlarının sayısı bir hayli fazla iken sonradan bir kopuş yaşanmış, 1980'lerde bu bölgeye duyulan ilgi tekrar canlanmıştır. Ülkemizde son birkaç yıldır Hint Alt Kıtası'ndaki zenginliğin fark edilmesiyle birlikte bu bölgeye bir ilgi olduğu aşikâr; ancak bu ilginin daha ziyade İslâmî ilimler sahası ile sınırlı olduğu da bir gerçektir. Başta tarih olmak üzere diğer disiplinler söz konusu olduğunda Hint Alt Kıtası ile

¹² Annemarie Schimmel, *Edebiyat-ı İslami der-Hind*, çev. Yakub Ajend (Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1373), 18.

irtibatımızın istenen düzeyde olmadığı açık. Bu sebeple bu çalışmanın özellikle tarih kaynakları ve tarihyazımı noktasında araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olmasını ümit ediyoruz.

Sonuç

Proje neticesinde ortaya çıkan eserler ile fark edilmiştir ki gerek havzaların gerekse de çağdaş dönemin tarihyazımı İslâm tarihyazıcılığı geçmişinin birikiminden bağımsız anlaşılabilir ve şayet geleceğe yönelik yeni bir inşa süreci işletilmek isteniyorsa geçmişin birikimi ortaya serilmeden ve ona yaslanmadan bu gerçekleştirilemez. Bu yüzden İslâm tarihyazıcılığının ilkeleri ve tecrübeleriyle bağlantılı olarak insanlık tarihindeki merkezi konumunu ve vasatını doğru bir şekilde anlamamız ve anlatmamız gerekmektedir. Bu projenin başlangıç gayesi bunun üzerine kendini bina etmiştir. Bu doğrultuda bugün tarihyazım anlayışımızı yeniden ıslah çabasına girmemiz elzemdir. Bunun için tarihyazıcılığında İslâm'ın ortaya koyduğu evrensel, bütüncül ve geniş perspektifi; Allah, âlem ve insanın tarihi birlikte inşa eden aktörler/eksenler olarak görülmesini sağlamamız zaruridir. Şüphe yok ki insanlık tarihini bu şekilde kavrar ve yazarsak modernitenin daraltıcı, indirgemeci, seçkinci ve ilerlemeci tahrifatına dayalı tarih düşüncesi bizim için sıradanlaşacak ve Avrupa merkezci yaklaşım, insanlık tarihyazımının merkezinden taşrasına dönecektir. Böylece insanlık tarihinin hangi dinamiklerden beslendiği ve hangi mecraya doğru aktığı daha net yazılabilecek ve bu ferasetle modern daralma içinde bulunan insanlığın ufku açılacaktır.

Kaynakça

- Boroujerdi, Mehrzad–Shomali, Alireza. “The Unfolding of Unreason: Javad Tabatabai’s Idea of Political Decline in Iran”. *Iranian Studies* 48/6 (2014), 949-965.
- Encyclopedia Iranica. “Farhang-e Īrān-Zamīn”. Erişim 20 şubat 2024. <https://iranicaonline.org/articles/farhang-e-iran-zamin>
- Fisher, Michael H. *Bâbürlüleri*. çev. Fatih Çalışır. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Hacısalihoglu, Mehmet. “Geçmişle Bitmeyen Kavga: Balkanlarda Tarih ve Tarih Yazımı”. *Doğu-Batı* 22/89 (2019), 47-74.
- Holt, William H. *The Balkan Reconquista and Turkey’s Forgotten Refugee Crisis*. Salt Lake City: The University of Utah Press, 2019.
- İLEM, İlmî Etüdler Derneği. “Medeniyet Havzalarında Tarih ve Tarihçilik Projesi (MHTT)”. Erişim 25 şubat 2024. <https://www.ilem.org.tr/proje/medeniyet-havzalarinda-tarih-ve-tarihcilik-projesi-mhtt->
- Johnson, Gordon. *Hint Dünyası*. çev. Müfide Pekin. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Schimmel, Annemarie. *Edebiyât-ı İslami der-Hind*. çev. Yakub Ajend. Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir, 1373.
- Tabriz, Ata Muhamad. “İranşehri: Amil-i Beka ya İstibdad? Derengi der Ârâ-yı Seyyid Cevad Tabatabai ve Muhammed Ali Katuziyan”. *Fasname-i Encümen-i İrani Mutalaat-ı Ferhengi ve İrtibatat* 3/47 (1396), 105-123.
- The Association for the Study of Persianate Societies. “Journal of Persianate Studies”. Erişim 20 şubat 2024. <https://www.persianatesocieties.org/journal/>
- Vöhler, Martin vd., *Concepts and Functions of Philhellenism: Aspects of a Transcultural Movement*. Berlin: De Gruyter, 2021.

SULTANBEYLİ BELEDİYESİ

İnsan ve Şehir
akademisi

insanvesehir.net/insa/

   /insanvesehirakademisi

ISSN 3023-5340

9 773023 534005

01